

**HARBIY XIZMATCHINING INTELLEKTUAL QOBILIYATI VA UNING HARBIY XIZMAT
TIZIMIDAGI O'RNI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12111668>

Xaitov Xusan Kodirovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari

Akademiyasi fakultet boshlig'i

Annotatsiya: *ushbu makolada harbiy xizmatchining intellektual qobiliyatini paydo bo'lishi va ushbu qobiliyatni to'g'ri maqsadli yo'lda qo'llay olish hamda harbiy xizmat faoliyatdagi o'rni batafsil yoritilgan.*

Kalit suzlar: *intellekt, harbiy, entsiklopediya, psixolog, talim-tarbiya, ahlok, strategiya, verbal va nonverbal, salohiyat.*

Аннотация: *в данной статье подробно описано возникновение интеллектуальных способностей военнослужащего и умение правильно целенаправленно использовать эту способность, а также роль в деятельности военной службы.*

Ключевые слова: *интеллект, военные, энциклопедия, психолог, образование, этика, стратегия, вербальный и невербальный, потенциал.*

Abstract: *this article describes in detail the emergence of the intellectual abilities of a serviceman and the ability to correctly and purposefully use this ability, as well as the role in the activities of military service.*

Key words: *intelligence, military, encyclopedia, psychologist, education, ethics, strategy, verbal and non-verbal, potential.*

XXI asrga insoniyat faoliyatining barcha sohalari kabi harbiy sohada ham intellektual qobiliyatlarning o'rni yuksalib borishi tendentsiyalari ostida kirib keldi. Shuning uchun ham sohada qabul qilinayotgan buyruq va direktivalarda harbiy xizmatchilarning intellektual salohiyatini yuksaltirish, intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, intellektual sifatlarni takomillashtirish kabi vazifalar qo'yilmoqda. Mazkur tushunchalarning mazmun-mohiyatini hamda o'zaro nisbatini aniqlab olish maqsadida qiyosiy tahlilni amalga oshirdik.

O'zbekiston milliy entsiklopediyasida intellektga «o'zida – insonning aqliy qobiliyati, hayotni, atrof muhitni ongda aynan aks ettirish va o'zgartirish, fikrlash, o'qish – o'rganish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani qabul qilish qobiliyati, turli masalalarni hal qilish, bir qarorga kelish, oqilona ish tutish, voqea – hodisalarni oldindan ko'ra bilish layoqati kabi xususiyatlarni qamrab oladi»- deb ta'rif berilgan.

Shu bilan birga intellektual salohiyat intellektual sifatlardan tashkil topib, uning insonlarda namoyon bo'lishi intellektual qobiliyatni tashkil etadi.

Intellectual sifat – bu psixologik xususiyat bo‘lib, faoliyatning samarali amalga oshishi uchun mavjud muammolarni muvaffaqiyatli yechimini va o‘rab turuvchi muhitga tez moslashishiga xizmat qiladi. Intellectual sifatlar tahliliy va prognozlash qobiliyati, mustahkam xotira, takomillashgan tasavvur etish, ziyrak kuzatuv, so‘z boyligi va fikrlarning yorqin ravishda yozma va og‘zaki bayon etish layoqatini o‘zida jamlaydi.

Xususan, V.Kelle intellectual sifatlar qatoriga sinchkovlik, teran aql, uning egiluvchanligi va harakatchanligini, mantiqiy, tanqidiy va aniq fikrlash kabilarni kiritib, ushbu sifatlar bir-biriga bog‘liq va bir-birini to‘ldirsada ularning o‘ziga xosligi ham mavjudligini e‘tirof etadi.

Bunda sinchkovlik u yoki bu voqea, hodisani muhim jihatlarini har tomonlama va chuqur o‘rganishga intilishdir. Bu harbiy xizmatchiga sodir bo‘layotgan voqea, hodisalar kimnidir manfaati uchun xizmat qilayotganligini, yolg‘on yoki haqiqatdan ham sodir bo‘lganligini aniqlash imkoniyatini beradi hamda harbiy xizmatchi faoliyati davomida, bir butun ta‘riflaganda hozirgi kunda axborotlarni tez tarqalib ularni turli talqinini mavjud bo‘lgan voqea-hodisalarning o‘ziga xos va muhim jihatlarini bilib olishga xizmat qiladi.

Teran aql mavjud muammo va vazifalardan eng dolzarbini anglab olish qobiliyatini o‘zida qamrab oladi. Harbiy xizmatning kun sayin o‘ta murakkablashib borayotgan bir davrida, uning oldidagi vazifalarni yechimida bir necha ehtimoliy variantlarni inobatga olib, ular orasidan eng maqbullarini tanlab olish va qo‘llashda bu sifatning o‘rni beqiyosdir. Uning egiluvchanligi va harakatchanligi - egallagan tajribadan foydalangan holda, jangovar va kundalik vazifalar yechimidagi odatiy yondashuvdan voz kechib, vaziyatni tezkorlik bilan o‘rganib zudlik bilan qaror qabul qilishda qo‘llashimiz mumkin. Xususan, jangovar vaziyatlarda biz uchun ehtimoliy dushman timsoli sifatida namoyon bo‘layotgan noqonuniy qurollangan guruhlarning to‘satdan turli taktik usullar foydalanib jangovar harakatlarini olib borayotganini, harbiy xizmatchilar uchun shu kabi vaziyatlarda dushmanga talofat yetkazib uni yo‘q qilishda ushbu sifatni namoyon qilish ayni muddaodir.

Mantiqiy fikrlash muammo va vazifalarning o‘ziga xos xususiyatlari va barcha muhim jihatlarini e‘tiborga olgan holda, qat‘iy ketma-ketlik asosida mulohaza yuritish bilan tavsiflanadi. Ushbu sifat ayni davrda o‘ziga xos ahamiyat kasb etib, harbiy xizmatchilar qarashlaridagi bir tomonlama fikr yuritishdan cheklanib, muammoni har tomonlama o‘rganib, muayyan ketma – ketlik asosida fikr yuritishga undaydi. Jumladan, ushbu qobiliyat mintaqadagi harbiy – siyosiy vaziyatni o‘rganishda, ayni kundagi holati va rivojlanish tendentsiyalarini aniqlab olish, ehtimoliy jang olib borish uchun eng maqbul va samarali rejalarini ishlab chiqish, jang maydonida esa turli manevrlarni qo‘llagan holda dushmanga talofat yetkazish va uni yo‘q qilishda qo‘l kelishini ta‘kidlash o‘rinlidir.

Tanqidiy fikrlash aqliy faoliyat natijasida qabul qilingan qarorlarning qat‘iy ravishda baholay olishni hamda u qo‘yilgan vazifaga mos kelmasa noto‘g‘ri qarorlarni aniqlab ularni chetga surishni ko‘zda tutadi. Harbiy xizmatchilar oldida turgan murakkab vazifalarning turli yechimi mavjudligida ular orasidan oqilonasini tanlab olish hamda atrofdagi voqea-hodisalarning turli talqini mavjudligi sharoitida, olingan axborotning asoslanganlik,

ishonchlilik va xolislik kabi mezonlar asosida tekshirib ko'rib, zarur qarorlar qabul qilishda mazkur sifat qo'l kelishi mumkin. Shu bilan shiddatliligi va vaziyatning tez o'zgaruvchanligi bilan tavsiflanuvchi jangovar faoliyatda ushbu sifat vaziyat talabidan kelib chiqqan holda dastlab qabul qilingan qarordan voz kechishga hamda o'zgargan holatga mos qaror qabul qilishga asos bo'lishi mumkin.

Aniq fikrlash muammoga taalluqli barcha ma'lumotlarni e'tiborga olgan holda, uni to'liq qamrab olish hamda uning yechimini bir necha variantlarini ko'ra bilish qobiliyatidir. Ma'lumki, ob'ektiv voqelikdagi har bir hodisa o'ziga xos belgi va xususiyatlarga ega. Bu belgi va xususiyatlar hodisalarni bir-biridan farqlashga, ularning o'ziga xos tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida voqea va hodisalarning inson tafakkurida aniq aks etishini, har bir fikr, mulohazaning aniq, ravshan ifodalanishini ta'minlaydi. Bu kabi qobiliyatning harbiy xizmatchilarda namoyon bo'lishi, ko'p hollarda boshqaruv lavozimida xizmat olib boruvchi harbiy xizmatchilar faoliyatida qo'l keladi. Chunki, harbiy xizmatning kundalik turmushida bo'ysunuvchilar bilan bog'liq bo'lgan turli muammolar mavjudki, ularning yechimini har tomonlama o'rganib ob'ektiv qaror qabul qilishda xizmat qiladi.

Ta'kidlash joizki, inson faoliyatining muvaffaqiyatliligi uning qobiliyatlari bilan chambarchas bog'liqlikda bo'lib, qobiliyatlarning rivojlanganlik darajasi faoliyat mahsuldorligining muhim omillaridan biri sanaladi. Shaxsning o'ziga xos xususiyati sifatida namoyon bo'ladigan intellektual qobiliyat ham faoliyatning samarali amalga oshishi, unda vujudga kelishi mumkin bo'lgan yoki mavjud muammolarni muvaffaqiyatli yechimini topishga imkon yaratish bilan birga insonni atrof muhitga tez moslashishini ta'minlaydi. Fikrimizcha harbiy faoliyatda chegaralari aniq bo'lmagan vazifalarning paydo bo'lishi va ularning yechimi noan'anaviy qarash va yondashuvlarni talab etilishi unda yuqori intellektual qobiliyatlarga ega harbiy xizmatchilarga talabni keskish oshirdi.

Bunda yuqori intellektual qobiliyat harbiy xizmatchiga vaziyatning rivojlanish qonuniyatlarini teran anglash, muammoli sharoitda ham voqea-hodisaning rivojlanish tendentsiyalarini oldindan ko'ra olish va bir necha yechimini taklif etish imkonini berishi mumkin.

Psixologiya fanlari doktori V.Shadrikov «xususiyat» va «qobiliyat»ni bir-biriga aynan tushuncha sifatida ko'rib, «qobiliyat narsaning (tizimning) faoliyati jarayonida namoyon bo'ladigan xususiyatlar yoki xususiyatlar majmuini tashkil qiladi» – deb ta'kidlaydi. Demak, intellektual qobiliyat - bu ayrim psixik voqe'likning (V.Shadrikovda – «funktional tizim»ning) xususiyati bo'lib, inson tomonidan ma'lum bir vazifaning bajarilishi holatida namoyon bo'ladi va bu faoliyat ko'rinishining samaradorligi ko'rsatkichi sifatida qayd etiladi.

Harbiy faoliyatda vaziyatning tez o'zgarishi, ziddiyatli axborotlar asosida shoshilinch qaror qabul qilishning zaruriyatining mavjudligi, vaziyatning rivojlanish tendentsiyalarini va ehtimoliy raqib harakatlarini oldindan prognoz qilmasdan turib qabul qilingan qarorning og'ir oqibatlarga olib kelishi mumkinligi mazkur faoliyatda intellektual qobiliyatlarning muhim ahamiyat kasb etishining yorqin dalilidir. Shu sababli inson intellektual

qobiliyatining tuzilishini aniqlab olib, ularni har birining harbiy faoliyatdagi o'rnini belgilab olish nafaqat kasbiy tanlov balki, harbiy ta'lim tizimini maqsad va vazifalarini konkretlashtirib olish imkonini berishi mumkin.

V.Drujinin va N. Xazratovalar intellektual qobiliyatlarni umumiy qobiliyatlar nazariyasi asosida o'rganib uni uchga, ya'ni psixometrik intellekt (mavjud bilimlarni qo'llagan holda vazifalarni bajarish qobiliyati), kreativlik (tasavvurlar ko'magida mavjud bilimlarni takomillashtirish qobiliyati), bilimlarni egallay olish (o'rganish qobiliyati) larga ajratadi.

Professor M.Xolodnaya yuqorida zikr etilgan olimlarning g'oyalarini yanada konkretlashtirib intellektual qobiliyatlarni to'rt, ya'ni konvergent va divergent qobiliyatlar hamda bilimlarni egallay olish va bilish stillari (uslublari)ga ajratib tadqiq etadi.

Bunda konvergent qobiliyatlar axborotni qayta ishlash jarayoni samaradorligi ko'rsatkichlarida namoyon bo'lib, birinchi navbatda vujudga kelgan vaziyatga va uning talablariga mos javobning to'g'ri va o'z vaqtida qabul qilinishida ko'rinadi. Bunda konvergent qobiliyatlar reglamentlashtirilgan faoliyat sharoitida individual intellektual xulqning muvaffaqiyati nuqtai nazaridan shaxsiy intellektning moslashish imkoniyatini tafsiflaydi. Mazkur qobiliyat turi harbiy xizmatchi uchun jangovar va o'quv jangovar vaziyatda zarur ahamiyat kasb etadi. Xususan, jangovar vaziyatning keskin o'zgarishiga mos xulqda aniq namoyon bo'lsa, o'quv-jangovar faoliyatda maxsus yaratilgan sharoitlarda vaziyatning samarali yechimini topa olishda ko'rinadi. Masalan, bugungi axborot-psixologik to'qnashuvlar sharoitida harbiy xizmatchi vaziyat haqida to'liq tasavvurga ega bo'lsagina o'zini vaziyatdan mustaqil tuta oladi va vaziyatga qarab yomon variantlardan eng yaxshisini tanlashga majbur bo'lmaydi.

Konvergent qobiliyatlar intellektning uch xususiyatini o'zida jamlaydi.

Birinchi, intellektning darajali xususiyati – bilish jarayonining asosi sifatida namoyon bo'lib (sensorli farqiga borish, idrok qilish jadalligi, makoniy tasavvurlar bilan ishlash, mustahkam xotira, diqqatni bir joyga jamlay olish va taqsimlash, ma'lum bir faoliyat yuzasidan xabardorlik, so'z boyligiga egali, fikrlarini yozma va og'zaki erkin bayon eta olish layoqati), bilishning (verbal va noverbal) rivojlanish darajasi egallanganligi bilan tavsiflanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта. Психология мышления. - М.: «Прогресс», 1965. – С.18-20.
2. Wallach M., Kogan N. A new look of the creativity-intelligence distinction. J. of Personality. V.: 1965. – P.348-369.
3. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта. Психология мышления. - М.: «Прогресс», 1965. – С.18-20.
4. Интеллект. O'zbekiston Milliy Entsiklopediyasi. 4 – tom. Toshkent, 2002. - B.179.
5. Royse J. Cognition and knowledge: Psychological epistemology. In: // Carteret – te E., Fridman M. (Eds.) handbook of perception. V.1.N.Y.: Acad. Press, 1974. – P.155-156.